

GÖDRI IRÉN

A romániai magyar értelmiségiek kivándorlásának motivációs háttere és ideológiai vonatkozásai

Az elmúlt másfél évtizedben a romániai magyarság köréből egyre többen és egyre sűrűbben találtak szemben magukat - végleg külföldre távozó barátaik, rokonaik, ismerőseik révén, vagy saját kitelepedésüket fontolgatva - a kivándorlás kérdésével. Lassan már nem is találni olyan személyt, akinek a szűkebb-tágabb baráti, családi, rokoni körében ne lenne néhány kivándorló.

A jelenségről többféle vélemény is kialakult. A kisebbségi nyilvánosság részéről mindvégig főképp elítélés volt tapasztalható: a kisebbség fogyásának okát látták benne, ideológiai szempontokra hivatkozva próbálták megfélemezni a kivándorlást. A közvélekedésben az elítélés, sajnálkozás mellett megértés is mutatkozott. Az álláspontokban az élettér szabad megválasztásának általános emberi joga állt szemben a szülőföld iránti elkötelezettséggel, erkölcsi helytállással és felelősségtudattal. S mindezek mellett ott voltak a tények: egyre többen nyilvánítottak véleményt távozásukkal.

Tény, hogy a '80-as évek végére jelentősen felerősödő romániai kivándorlás a '89-es fordulat után megnövekedett, s bár '92 óta a folyamat csökkenő tendenciát mutatott, a legfrissebb romániai statisztika a kivándorlók számának az előző évekhez viszonyított újabb növekedését jelzi.

Tanulmányom a romániai migráció egy sajátos szeletének - a magyar értelmiségiek kivándorlásának - mikroszociológiai vizsgálatára épül, szem előtt tartva a közel egy évszázados múltra visszatekintő erdélyi migráció napjainkig tartó időszerűségét.

Hipotézisem szerint a romániai magyarság esetében az elvándorlás sajátos válsághelyzetre adott bonyolult válaszreakció, melynek hátterében okok sorozata és egymásba fonódása található.

A történelmi-statisztikai jellemzők feltárása lehetővé tette a vizsgálat tárgyának előzetes körvonalazását. A statisztikai szabályszerűségeken túl azonban az egyéni magatartások és döntések megértéséhez kívántam eljutni, s ezt az antropológiai típusú mikroelemzés tette lehetővé. Az egyedi eseményekként értelmezett migrációs életutak feltárására kutatási eljárásként a *strukturált interjút* alkalmaztam, arra törekedve, hogy minél teljesebb és árnyaltabb képet kapjak az egyéni döntésekről.

A vizsgálat alanyai az utóbbi másfél évtizedben Romániából Magyarországra áttelepedett magyar értelmiségiek köréből kerültek ki.¹ Az értelmiségi minta választása több szempontból is indokoltnak tűnt. Először is a kivándorlók között a vizsgált években - a statisztikák szerint - ez a réteg igen nagy arányban volt jelen, s ehhez járul társadalmi szerepük fontossága, „szellemi súlyuk”.² Ezért az értelmiség elvándorlása hátrányosan érintette a helyben maradókat (főként mivel a többségi népességhez viszonyítva a magyaroknál az értelmiség aránya már eleve kisebb volt), s feltehetően ennek tulajdonítható, hogy az ő távozásuk volt a leglátványosabb, a kibocsátó közegben legnagyobb visszhangot kiváltó, a közvéleményt leginkább felrázó „veszteségként” megélt jelenség.

Másik tényező, hogy az értelmiségieknél az átlagosnál erősebb önreflexió és helyzetelemzési tudatosság tapasztalható,³ ami választásuk utólagos újragondolására ösztönzi őket. Ezért az ő esetükben áttelepedésüket követően a lehetséges egzisztenciális és identitáskonfliktusokon kívül büntudatból fakadó, úgynevezett morális konfliktusok⁴ is nagyobb valószínűséggel jelentkeznek. Ez az a réteg, amelynek döntését a gazdasági indokok mellett feltehetően más szempontok is jelentősen befolyásol(hat)ták (például a tehetség érvényesítésének lehetősége). S bár az igazi ok náluk sem szükségszerűen azonos az

indoklással, *hipotézisem szerint az ő esetükben sokkal erősebb a döntés legitimizálásának kényszere (akár a nyilvánosság felé, akár csak önmaguknak), tekintettel a tetteikre irányuló társadalmi ítélkezésre* („... magánszemélyként jogod van ugyan elmenni, de értelmiségiként kötelességed volna itt maradni” - Szilágyi, 1995).

A Magyarországra áttelepedett romániai magyar értelmiségiek migrációs életútját elemezve a következő kérdésekre kerestem választ:

- Mi készítette őket a szülőföld elhagyására, és milyen társadalmi és mikroszociális körülmények között született a döntés?

- Hogyan próbálják feloldani az esetlegesen jelentkező moráliskonfliktusokat a kivándorlás „megideologizálásával”?

- Milyen elképzelésekkel és elvárásokkal érkeztek Magyarországra?

- Hogyan sikerült beilleszkedniük az új környezetbe, és milyen beilleszkedési típusok különíthetők el?

- Az „erdélyi múlt” (az ebből fakadó élményháttér, életszemlélet) vagy az áttelepült erdélyi értelmiségi státus jelentett-e előnyt vagy hátrányt?

- Mennyire sikerült megőrizniük erdélyiségüket, és hogyan alakult identitásuk az integrálódási folyamatban?

Az alábbi írás a vizsgált kérdéskör két szegmensét helyezi nagyító alá: a kivándorlás motivációs hátterét s ennek társadalmi beágyazottságát (a kibocsátó társadalom kivándorlókkal szembeni attitűdjét, illetve a kivándorlók társadalomképét), valamint az utólag jelentkező, a morális konfliktusok feloldására szolgáló, önigazolási készítéseket. Ez utóbbiak megfelelő értelmezése érdekében szükségesnek tűnik az erdélyi kivándorlások ideológiai vonatkozásainak előzetes ismertetése.

A kivándorlás ideológiai háttere Erdélyben

A magyar nemzetiségűek Erdélyből Magyarországra való áttelepülésének sajátossága, hogy nemcsak egyik ország területéről a másik ország területére való átköltözésről van szó, hanem a kisebbségi létből a többségi létbe⁵, a leszakított területről az anyaországba való átkerülésről is.

Minden elvándorlás többnyire negatívan hat a hátrahagyott közösségre, gyengíti a csoportszolidaritást, ezért a távozások megfékezésére már Trianont követően úgynevezett közösségközpontú ideológiák születtek, amelyek mintegy árulásnak, „nyílt cáfolatnak”, a helytállás feladásának minősítették az elvándorlást.

Az 1920-as év a világháborút követő kivándorlási hullám csúcspontja volt Erdélyben: 70773 személy távozott (Mikó, 1941). Hiányuk (főként ha a közösség addigi összetartói, irányítói voltak) nagyon megnehezítette az otthon maradtakat, a kisebbségi létet vállalók sorsát.

Ennek hatására 1921. június 23-án Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád kiadták a *Kiáltó Szó* című röpiratot, amely az otthon maradt magyarság feladatait, valamint a megmaradás érdekében rájuk rótt kötelezettségeket tartalmazta. Megfogalmazói a kivándorlás ellen foglaltak állást, elítélve és megbélyegezve az elmenőket: „Aki elindult..., az többé nem jöhet vissza, aki közülünk elmegy, az ne is kíváncsozzék vissza valaha, annak itt helye nem lesz soha és jussa sem lesz annak..., aki gyenge, az lépjen ki a sorból. Az menjen..., a mi árulónk az!” (Mikó, 1941.)

A *Kiáltó Szó* a kisebbségi sors vállalásának méltóságát, a maradók erkölcsi felsőbbrendűségét hirdette. A megjelenését követő években a kivándorlás, bár nem szűnt meg, de jelentősen csökkent, s nem kizárt, hogy ebben a hirdett eszméknek is szerepük volt.

A két világháború között az erdélyi magyarság sajátos ideológiája a transzszilvanizmus volt, amely a „romantikus, mitikus múltba fordulás” után a közösségi gondok, a kisebbségi

sorskérdések vállalását tűzte ki célul (Cseke, 1995). A transzszilvanizmusnak mint egzisztenciális világnézetnek a következő lényeges vonásai voltak: a történelmi alapokhoz való öntudatos visszanyúlás, a modern gondolatok felé való gyors odafordulás, a másik nép megbecsülése és értékelése. Hirdette a kisebbség belső önépítésének szükségességét, a közösségi érdekeknek a személyes érdekek elé való helyezését, a szellem magasabbrendűségét. A kultúra megőrzését a kisebbség önfenntartása egyetlen útjának tekintette.

Ennek az eszmének - Kós Károly és Kuncz Aladár mellett - Makkai Sándor volt az egyik megfogalmazója, aki a *Magunk revíziója* címe munkájában (1931) a romániai magyarság gondolkodásának és erkölcsi felfogásának, illetve az egész kisebbségi társadalomnak belső megújulását sürgette. A szemléletváltást gazdasági, politikai, társadalmi téren egyaránt szükségesnek tartotta. De ennek ellentmondva alig öt év múlva megdöböntő lépésre szánta el magát: püspöki tisztségéről lemondva - betegségre hivatkozva áttelepedett Magyarországra. 1937 februárjában jelent meg a *Nem lehet* című írása, amelyben megfogalmazza, hogy a „kisebbségi kérdés - nem mint politikai, hanem mint emberi probléma - megoldhatatlan”, és kifejti, hogy a kisebbségi lét semmilyen emberhez méltó elrendezését nem tartja elképzelhetőnek, mert maga a kisebbségi kategória „emberhez méltatlan és lelkileg elviselhetetlen”.

Ez kiváltotta az akkor oly nagy vihart kavaró kisebbségi létparadoxonvitát, melyben a „menni vagy maradni” kérdés különböző aspektusai tükröződtek. A távozó és a maradók nézőpontjaiban egyaránt önigazolási szándékok, ideológiaképző motivációs kényszerek lelhetők fel (Cs. Gyimesi, 1993).

A kortársak az egész romániai magyarság nevében kérték számon Makkain döntését. Írások (cikkek, levelek) áradata született meg, s ezek többnyire az értelmiséginek a közösséggel szembeni felelősségét hangsúlyozták, és a maradás mellett érveltek, az erkölcsi helytállásra, a Reményik Sándor által megfogalmazott „lehet, mert kell” imperatívuszára hivatkozva.

Végigkövetve az írásokból kicsengő véleményeket, megfogalmazódik a kérdés, hogy amennyiben a kivándorló esetében megfigyelhető az önigazolás kényszerének jelentkezése, nem lehetséges-e, hogy a maradást választók is szükségét érzik, hogy „vállalásukat” (melynek háttérben. számtalan motiváció húzódhat) ideológiákkal támasszák alá.

Egy későbbi, *Nemzet és kisebbség* című írásában Makkai a kisebbség dilemmájaként fogalmazta meg a következőket: „a kisebbségi nemzetdarab ragaszkodik földi otthonához, mert egész élete abból nőtt ki, s abból lélegzik, és mégis elvágyik belőle, mert szellemi otthona csak saját nemzeti egzisztenciájának teljességében található fel.” Ezt az elvágyódást vajon hányan próbálták meg (s próbálják azóta is) elfojtani, az értelmiségi szereptudatra, a szülőföldre, az erkölcsi helytállás parancsára hivatkozva? S vajon hányan vannak azok, akik utólag, ha életük alakulása folytán mégis a távozást választották, elvetették ezeket az ideológiákat, és másokat alkottak helyettük?

Cseke Péter a *Lehet - nem lehet* (1995) bevezetőjében beszámol arról, hogy amikor ötven évvel az előbbieken említett vita kirobbanása után összegyűjtötte és egybeszerkesztette a vita Kolozsváron fellelhető anyagát, négy nemzedéktársának adta át elolvasásra, akik közül hárman nemsokára elhagyták az országot. Szomorúan fűzi hozzá, hogy a későbbiekben is ezt tapasztalta: „mindenki azokat az érveket ragadta ki belőle, amelyekkel döntését alátámaszthatta, távozását a maga és a mások számára megideologizálhatta.”

A jelen írás kereteiben nem célok az 1937-es létparadoxon-vita mélyreható elemzése, az álláspontok értékelése, csupán egy számomra egyértelmű tényre szeretnék rámutatni: aki a „menni vagy maradni” kérdésben valamilyen módon állást foglal (akár távozással, akár maradással), az nem előre tudatosult ideológiák hatására teszi. A motiváció(ka)t kézzelfoghatóbb dolgok szolgáltatják, a döntésben nem eszmék, hanem tények (érdekek)

játszanak szerepet, s az ideológiagyártás utólagos, a meghozott döntés legitimizálására hivatott.

Véleményem szerint ezért nem is lehetett) csupán ideológiákra hivatkozva megfékezni a kivándorlást. S amikor a végzetes „nem lehet” a ‘80-as években újra tízezrek magatartásává vált, a nemzetiségi nyilvánosság hiába próbálta érzelmi-ideologikus konstrukciókkal érvényre juttatni kivándorlásellenes álláspontját. A távozók nem „ideológiai tudatossággal” hagyták el a szülőföldet, hanem „bőrükön érezve a lehetőségek teljes beszűkülését, a jövőhiányt” (Cs. Gyimesi, 1993).

A ‘89-’90-es nagy kivándorlási hullámot követően az erdélyi magyarság jövőjéért aggódó, „itt maradást” hirdető, ideológiákra épülő diskurzusok a helyben maradást a morálisan helyes magatartással azonosították, s a kivándorlás következményeit az erdélyi közösségre nézve súlyosnak ítélték, ezzel mintegy „katasztrófajelzést” ébresztve.⁶ Csupán azt hagyták figyelmen kívül, hogy „az ember nem mindig »szolgáltatból«, nemzeti öntudatból él...” (Bárdi, 1992).

Manapság már nem annyira éles hangú a kivándorlás megítélése, amihez talán az is hozzájárul, hogy „az itthon maradás hirdetőinek gyerekei jelentős számban kitelepedtek, vagy Magyarországon folytatják egyetemi tanulmányaikat.”⁷ A téma azonban továbbra is felfelbukkan a romániai magyar nyilvánosság fórumain, s megállapítható, hogy a Makkai Sándor áttelepedését követő öngazolási folyamat, illetve az elítélő álláspontok, a kivándorlók és itthon maradók képzeletbeli párbeszéde ma is érvényes modellként értelmezhető. A kivándorlások mai szereplői, illetve az őket elítélők nem egy esetben választásuknak megfelelően hivatkoznak, mintegy öngazolásképpen a Makkai által, illetve a Reményik által képviselt álláspontra. Holott minden ilyen hivatkozás csupán az utólagos megmagyarázás kényszeréből fakad.

Szemponatok az interjúk anyagának értelmezéséhez

Közismert jelenség, hogy az egyén hajlamos a múlt megváltoztatására, racionalizálására és idealizálására a jelen viszonyainak megfelelően. Némely interjúalany esetében is érzékelhető volt egyfajta tendencia a történetek olyanszerű bemutatására, hogy „a múlt legitimálja a jelent, s a jelen legitimálja a múltat” (Niedermüller, 1998).

Az életútkutatók tapasztalatai szerint azok az események, amelyek a mindennapok rutinjától elválnak, és főleg azok, amelyeket helyváltoztatás is kísér, könnyen felidézhetők és elbeszélhetők. Továbbá, ha élete bizonyos időszaka hatással van az elbeszélő jövőjére is, akkor ez biográfiai önmegerősítésre készíti (Rosenthal, 1991).

A migrációs életutak, természetükből adódóan, nemcsak hogy könnyen felidézhetők, de az elbeszélést emocionális megnyilvánulások is kísérik. A kivándorlás nemegyszer válságjelenségekkel jár együtt: törés az addigi életvitelben, a kötődések elszakadásának tulajdonítható talajvesztés, identitászavarok stb. Az elmeséléskor újra átélt helyzetek, a „menni vagy maradni” dilemmáját felszámoló döntés legitimációs kényszere, az elhagyott otthon és szülőföld képe, az „új élet” megpróbáltatásai, a gyökértelenség megélése stb. mind, mind olyan elemek, amelyek hatására a „történetek” elmesélését egyfajta emocionális érzékenység jellemezte. Nyilvánvalóvá vált, hogy az elbeszélők számára ez életüknek nagyon fontos szakasza, amely bár elmúlt, magukban nem tudták lezárni, mindig „fájdalmasan aktuális” marad, kibeszélhetetlen és „eldolgozatlan”.

A szövegek értelmezésekor törekedtem az interjúalanyok által használt kifejezések, megfogalmazások minél hívebb tükrözésére, illetve arra, hogy valamennyi megkérdezett álláspontja fellelhető legyen a feldolgozásban, elkerülve ezáltal azt, hogy egy olyan szintézis jöjjön létre, amelyben, úgymond, „elvesztek útközben a megkérdezettek hangjai”. A gazdag

individuális élményanyag feldolgozásakor leíró kategóriákat, tipológiai rangsorokat próbáltam megfogalmazni.

A kivándorlás motivációs háttere

A szakirodalom a nemzetközi vándorlás két formáját különíti el: erőszakolt vándorlás vagy kényszervándorlás (menekülés) és természetes ki- és bevándorlás, s mindkettőt alapvetően társadalmi-politikai és gazdasági okokra, illetve ezek egymásba épülésére vezeti vissza.

A vizsgálat során elemzett esetek nem sorolhatók egyértelműen a kényszermigráció kategóriájába, hiszen valamennyi mögött önkéntes választás állt, s nem hirtelen kialakult életveszélyes helyzet miatt került sor rájuk.

Ennek ellenére a '89 előtti kivándorlás egyes eseteinél felismerhetők a „kényszerítő” elemek: politikai üldöztetés (többé-kevésbé burkolt zaklatás, titkosrendőri megfigyelés), etnikai diszkrimináció, gazdasági kényszer. Viszont sokan, akiknek szintén részük volt mindebben, nem hagyták el az országot, nem menekültek el, hanem mindezek ellenére maradtak. Ez azt igazolja, hogy azok a körülmények, amelyek az egyik személy számára elviselhetetlenek, egy másik számára elviselhetők lehetnek, ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a kivándorlást választó személyek esetében a külső körülmények (közvetett vagy közvetlen) hatására egy bizonyos belső kényszer is jelentkezett, s a végső döntés meghozatalában ennek volt nagyobb szerepe. Tehát a külső „kényszerítő” körülmények nem voltak feltétlenül determináló erejűek, s végső soron minden távozni készülő előtt nyitva volt a másik lehetőség: a maradás, s ennek az alternatívának a választása vagy elvetése „csupán” vállalás kérdése volt. Ezen az alapon az általam elemzett esetek az önkéntes migrációk csoportjába tartoznak.

A továbbiakban ezek motivációs hátterét szeretném bemutatni: a döntés meghozatalának módját, körülményeit, a kivándorlás okait, befolyásoló tényezőit, valamint társadalmi és mikroszociális beágyazottságát.

A döntéshozatal módja és körülményei

Interjúalanyaim visszaemlékezései alapján kirajzolódott, hogy az áttelepedés gondolata általában hosszú folyamat eredményeként, sok-sok élmény hatására érlelődik meg, még akkor is, ha ez nem tudatosul a távozóban.

A kivándorlási döntés meghozatalának módja szerint három típus különíthető el:

- 1. hosszú fontolgatás eredménye;*
- 2. hirtelen elhatározás során születik;*
- 3. nincs tulajdonképpeni döntés.*

1. Az első esetben a konkrét döntést hosszú mérlegelés, tétovázás előzi meg, olykor egyfajta belső készülődés: „Úgy éltem a mában, hogy közben a batyumat próbáltam olyan állapotba hozni, hogy alkalomadtán tudjam a hátamra venni” (I. 16.). A kivándorlást motiváló okok tudatosulnak a döntés előtt álló személyben, de a döntés negatív következményeivel is tisztában van, ezért nehezen szánja rá magát a végső lépésre. E tépelődéssel járó belső feszültséget jól érzékelteti a következő interjúrészlet: „Két év ment rá az életünkből egy ilyen lelki tusára, hogy egy nap azzal keltünk, hogy beindítunk egy áttelepedést, azzal feküdtünk, hogy semmiképp. Ez azért egy kicsit felőrölte az idegeinket...” (I. 1.).

2. A második esetben a motivációk, bár szintén összetettek s hosszú idő alatt halmozódtak fel, nem tudatosultak annyira, hogy tényleges döntés elé állítsák az egyént. Nem készül az

ország elhagyására, de lappangva benne van a gondolat. Így aztán adott esetben, ha konkrét lehetőség kínálkozik, vagy egy bizonyos esemény mobilizálja a lappangó szándékot, hirtelen elhatározással megszületik a döntés („...nekem akkor ott néhány másodperc alatt rengeteg dolog lezajlott az agyamban [... J végiggondoltam és döntöttem” [I. 4.]). Ilyen esetben előfordul, hogy utólag maga a döntést hozó egyén is véletlennek tartja elhatározását.

3. A harmadik típusnál, amikor tulajdonképpen nem lehet kivándorlási döntésről beszélni, két eset különíthető el:

3. 1. Az egyén „sodródik az eseményekkel”; ennek tipikus esete volt a következő: kint tanul (kezdetben azzal a szándékkal, hogy majd visszatér a diplomájával); a távolság nehezen elviselhető, ezért házasátarsa szintén kiköltözik; természetesen élni is kell valamiből, tehát munkahelyet keresnek; közben az ott-tartózkodást szigorító rendelkezések lépnek életbe (az egyetemet még nem fejezte be), „kénytelenek” beadni a letelepedési kérelmet; a visszatérés gondolata egyre halványabb lesz, sőt a férj egyértelműen a végleges kitelepedést szorgalmazza; az albérlet is egyre nehezebben fizethető: eladják az otthoni lakást, és kölcsönrel kiegészítve saját lakást vásárolnak. „S ez megpecsételte a dolgot (...) nem volt visszaút. Mert addig, amíg van egy visszatérési lehetőség, az ember mindig gondolkodik” (I. 7.) - állítja mintegy magyarázatképpen az a „kivándorló”, akinek eredetileg nem állt szándékában a kitelepedés. S később az ott maradás igazolására még hozzáfűzi: „Van egy kislányunk (...), s azzal, hogy ő megszületett itt, még csak lehetősége sincs annak, hogy fogjuk magunkat és hazamegyünk” (I. 7.).

Ennek a folyamatnak a részletesebb ismertetését azért tartottam fontosnak most, mert a későbbiekben a motivációk tárgyalásánál már nem fogok kitérni rá, ugyanis itt passzív elfogadásról s ennek utólagos racionalizálásáról van szó.

3. 2. A harmadik típus másik esetében a tényleges döntés más cselekvésre irányul (például házasságkötésre), s a kitelepedés ennek csupán egyik velejárója, tehát nem elsődleges cél. Az egyén nem is tartja magát kivándorlónak.

E harmadik típus mindkét esetében az a tény, hogy maga az áttelepedés nem fogalmazódott meg célként, nem voltak mögötte egyértelműen erre sarkalló motivációk, a későbbiekben rányomja bélyegét (igaz, eltérő módon) mind a beilleszkedésre s az új státus elfogadására, mind a szülőföldre való viszonyulásra s az esetenként jelentkező morális konfliktusok feldolgozására.

Azt, hogy a kivándorlás gondolata mikor és hogyan érik döntéssé, több tényező is befolyásolja. Alapvetően meghatározó szerepük van a kötődéseknek: egyfelől az emberi kapcsolatoknak, elsősorban a családi köteleknek, másfelől a szülővároshoz vagy tágabb értelemben a szülőföldre való kötődésnek.

Ha a *családi kötelek* gyengébb, a kilépés is könnyebb belőle, ez burkoltan is megjelenik némely élettörténetben, de van, aki nyíltan megfogalmazza: „azáltal, hogy az ember nem kötődött úgy egy szűkebb családhoz, könnyebb volt talán a szálakat elszakítani, tehát áttelepedni, mint másoknak, akik kötődtek jobban, s így nem mozdultak” (I. 7.). Akinél a *szülőföldre, szülővároshoz való kötődés* mély volt, annál az áttelepedés után ez „kemény válságot és lelkiismereti problémákat okozott” (I. 5.). Ilyen szempontból teljesen mást jelent a távozás egy többségében magyarok lakta vidékről, mint szórványból. S ez utóbbinak sajátos esete az, amikor az egyén, gyökerek nélkül, még idegennek is érzi a várost, amelyben él: „én Bukarestben éreztem magam emigránsnak (...) úgy éreztem magam, mint aki hosszú külföldi kiküldetésben van egy jól ismert országban, amelynek nyelvét is megtévesztően jól beszéli, ahol sok barátja is van - de idegen maradt” (I. 18.). Ez az otthonalanságérzés határozottan megkönnyítette a döntéshozatalt.

Jelentősége van annak is, hogy maga a gondolat, a lehetőség tudata mennyire nyúlik vissza időben. Ott, ahol a gyakori látogatások, valamint a családban elhangzó beszámolók alapján már gyerekkorban kialakul a vonzódás, és tudatosul a távozás lehetősége, a későbbi

negatív élmények hatására sokkal könnyebben mobilizálódik a készletés („...valahogy elvarázsolta az egész, meg a családban is sokat beszéltek erről, hogy itt ilyen, s ott olyan, s valahogy ennek a csírája már akkortól bennem volt” (I. 6.). Hasonló hatása van annak is, ha a szülők „készülődése” végigkíséri a gyermekkort: „nekem a szüleim húsz éven keresztül gondolkoztak ezen a dolgon, s sosem sikerült különböző okokból kifolyólag. Ezért nem tudom, hogy nekem mi volt az első.” (I. 4.)

A kivándorlási szándék végleges döntéssé érését a *közeli ismerősök, barátok előzetes távozása* is befolyásolja, egyes esetekben csupán azzal, hogy hiányérzetet vált ki („egy olyan rossz hangulat vett erőt rajtam, hogy baráti szempontból egyedül maradtam, tehát akik közel álltak hozzám, azok mind elhúzták a csíkot, s mind kevesebben és kevesebben maradtunk” [I. 6.]), más esetben viszont a hiányérzet mellett egyfajta *mintakövetés* is megfigyelhető, amit nagyon jól érzékelt az alábbi interjúrészlet: „Nagyon sok barátom elment. Valószínűleg a kivándorlás is olyan, mint az öngyilkossági hullám: ha nagyon megindul, akkor az ember egyre többet veszít, nehezebb ott maradnia azok nélkül, akiket szeret, együtt szeretne velük lenni, ő is meg szeretné próbálni, ki akar törni ugyanabból, mint a többiek, és így egyik vonzza a másikat” (I. 10.). De ez a „vonzás” nem mindig jelenik meg ennyire nyíltan, hiszen többnyire az áttelepedés motivációit teljesen más dolgok szolgáltatják, s a „minta” megléte csupán megerősíti a döntést, vagy egyszerűen elgondolkodtatja a tétovázó embert, főleg abban az esetben, ha a távozó példaképet jelentenek számára: „...az értelmiség már megmozdult, (...) ez úgy érzékeltette, hogy egyes gondolkodó emberek áttelepednek. (...) elgondolkodtatott, hogy azok az emberek, akik életük nagy részét ott éltek le, és neves értelmiségiek, vajon miért mennek át, vajon mi motiválja őket, hogy áttelepedjenek” (I. 5.) (Talán itt mutatkozik meg egyértelműen az áttelepedő értelmiségiek felelősséggel járó szerepének a hatása.) Egy másik példa a barátok távozásának a befolyásoló szerepére, amikor egyfajta erőt adó, menedékjelleggel tulajdonítanak neki: „...mivel egyszerre, ugyanabban az időben indultunk el nagyon sokan, körülbelül tíz család, akik ott összejártunk rendszeresen, azt hittem, hogy itt egy ilyen bázis lesz, egy erőt adó bázis.” (I. 2.) (Ez persze nem mindig igazolódik be utólag.)

A döntés szempontjából fontos tényezőt jelentenek a célországban már létező *kapcsolatok, szálak* (olykor kiterjedt rokonság), amelyek egyrészt előzetes információkhoz juttatják a készülődőt, másrészt egyes esetekben a majdani elindulás megkönnyítésének az ígéretét is jelentik. Szintén nagyobb valószínűséggel készlet döntésre az előzetes „kitekintés”: „döbbenetes élmény volt, hogy itt van a világ, és mi ott ülünk” (I. 2.), a lehetőségekre való nagyobb rálátás, amely olykor az otthonhoz való kötődést is elhalványítja (még ha alaptalanul is): „...tudtam, hogy máshol is lehetek otthon, ami különben egy nagy tévedés, de akkor úgy éreztem” (I. 2.).

Nem egy esetben a kivándorlási szándék akkor merül fel, amikor *magánéleti válságok* jelentkeznek, s a távozás, ha nem jelent is megoldást rájuk, de lehetőség a kiszabadulásra, arra, hogy az egyén eltávolodjon válságainak helyszínétől, a nyomasztó légkörből, amely ott körülveszi: „Részben elmenekültem otthonról, meg hát voltak mondatok is, amelyek elől elmenekültem. Valóban sokféle dolog volt, emberek, megjegyzések, viselkedések... Itt pedig... egy nagyváros tényleg nagy, sokféle gondolkodásmódot, viselkedésmódot bír el, egy bizonyos értelemben toleránsabb.” (I. 10.)

S mindezekhez olykor még hozzáadódik a feleslegesség tudata is („úgy éreztem, hogy az anyámon kívül senkinek sincs szüksége rám ott, s nyugodtan eljöhettek onnan” [I. 10.]), az otthontalanság-, magányosságérzet vagy évek óta tartó állástalanság („amikor ott voltam és jó voltam, primán elviselték, hogy parlagon hevertem” ([I. 2.])).

A kivándorlás okai és befolyásoló tényezői

A sorsdöntő elhatározás motivációi olykor a távozók számára sem egyértelműek, ezért volt indokolt az „intenzívebb” technika alkalmazása. Ezáltal felszínre kerültek olyan motivációk is, amelyek az okok tényleges felsorolásánál nem fogalmazódtak meg, csupán rejtett utalások formájában jelentkeztek.

A szakirodalomból is ismert, hogy a migrációt „push”- és „pull”-faktorok, azaz taszító és vonzó tényezők befolyásolják, az előbbieket a kibocsátó, utóbbiak a fogadó ország/társadalom részéről. Az alábbiakban azokat a tényezőket mutatom be, amelyek az általam vizsgált kivándorlók esetében Románia „taszító” hatását, illetve Magyarország „szívó” hatását meghatározták.

A '89 előtt jelentkező „taszító” tényezők között szinte valamennyi esetben szerepel a szakmai kilátástalanság, az *érvényesülési, kibontakozási lehetőségek hiánya*. Ez a sokszor szinte megfoghatatlan hiányérzet csendül ki a következő sorokból: „Éltük a kisváros vidéki értelmiségének életét az adott kultúrközegben, de valami más is, valami több kellett, s emiatt a korlátozás, a beszűkülés érzése egyfajta frusztrációt okozott.” (I. 5.)

Hogy az érvényesülési, kitörési lehetőségek teljes hiányában ez a frusztráció olykor mennyire elhatalmasodott az egyéneken, azt jól érzékelteti az alábbi visszaemlékezés: „úgy éreztem valahogy, mintha a plafon ereszkedne le; negyvenvalahány éves voltam akkor, és úgy éreztem, hogy vége van mindennek, semmi újhoz nem jutok hozzá, se információhoz, se semmihez; megelégszem a »blokkklakással«, elértem a csúcst, van egy állásom, ahol rutinszerűen mennek a dolgok, azaz nem mennek, és semmi esélyem nincs a kitörésre. Félreértés ne essék: én kitörés alatt nem azt értem, hogy nem tudom milyen fényes karriert, világhírt érjek el, nem erről van szó, de egy helyben nem lehet megállni bizonyos korban.” (I. 6.)

A szakmai előrehaladás akadályozását a kisebbségi nemzethez való tartozás még súlyosbította: „a magyarok számára Erdélyben nem volt biztosítva a társadalmi mobilitás lehetősége” (Bárdi, 1992).

Másik taszító tényező a *politikai helyzet*. Az általam vizsgált migrációs eseteket egy sajátos időszak történelmi és társadalmi koordinátái határolják be. Mindebből csupán azt szeretném bemutatni, ahogyan maguk a kivándorlók észlelték, tapasztalták és értelmezték az őket kibocsátó közeg jellemzőit. Rengeteg rossz tapasztalatot és nagyon sok keserű élményt elevenítettek fel, amelyek kitörölhetetlenül rányomták bélyegüket az egyén gondolatvilágára. („Sajnos, ennek a periódusnak azt a keserű élményvilágát a mai napig magamban hordom” [I. 6.]

Még akinek kimondott politikai üldözésben nem is volt része, az is megemlítette, hogy „a szekuritánaponta szemmel kísérte”, s emiatt állandó kompromisszumokra kényszerült: „lépten-nyomon beállítottak ilyen-olyan indokkal, s ezt a zaklatást azért nagyon nehezen viseltük” (I. 1.). Akárcsak a kompromisszumokat, amelyekben „csak bizonyos mértékig lehet elmenni”. Azonban a politikai zaklatás szélsőségesebb formái is előfordultak. Volt, akivel nyilvános helyen beszélgettek, hogy kompromittálják, s ezt nem tudta elviselni, feldolgozni, de másvalaki ennél „súlyosabb” helyzetről is beszámolt: „minden harmadik-negyedik kollégám bevallotta, hogy a szekuritánap befűzte: megzsarolta, megfenyegette stb. (...) A fiam egyik barátja, mindennapi vendégünk, bevallotta: rám van állítva (...) a feleségemet követték az utcán, a barátaimat próbálták faggatni, körül voltam véve” (I. 18.). Az örökös lavírozás, stressz, „a politikai garasok letételének kötelezettsége” (I. 18.) elviselhetetlenné tette az életet.

A motivációk közt megjelenik a romániai totalitárius rendszer *elviselhetetlensége* is: „a '80-as évek második felében romániai magyar értelmiségi ként és fiatalként megélni a diktatúra terrorját és egyre ránk nehezedő nyomását, amiből akkor nem láttunk kiutat (...) ez

folyamatosan megérlelte az áttelepedés gondolatát.” (I. 5.) Hogy ennek megélése mennyire mély nyomokat hagyott, erről tanúskodik egy másik interjúrésztlet: „Én olyan keserű éveket éltem meg ‘75-től egészen ‘89-ig, hogy minden, ami szép és jó volt, nemhogy megszürcült: megfeketedett bennem” (I. 6.). Az is előfordult, hogy valaki a mindennapi munkája során került összeütközésbe a rendszerrel: „nehéz volt összeegyeztetni a lelkiismeretet a hivatalos elvárással (...). Lehet, hogy mások alkalmanként konfliktusba kerültek a rendszerrel, de én olykor óránként” (I. 5.).

További tisztító tényezőként jelenik meg az *állandó félelem* jelenléte („Az a légkör, az a félelem, ami naponként körülvelt, kétségtelenül ez volt az indok” [I. 1.]) ; a jövőtlenség érzete, a *magyar anyanyelvű iskolák kilátástalan helyzete, a gyerekek jövője miatt érzett aggodalom* („...magunk menekítése volt. Ugyanakkor biztos voltam, hogy a gyerekek is sokkal jobb alap lesz itt, mert ha ott lesz fiatal, már nem fog elrugaszkodni” [I. 2.]); valamint a kisebbségi létből fakadó hátrányok, azaz egy bizonyos *etnikai diszkrimináció* tapasztalása („magyarságomban éreztem sértve magam” [I. 5.]). Ez a hátrány az egyetemi felvételnél is érződött: „arányok voltak megadva, hogy mennyi az a létszám, amennyit még felvesznek, s nem feltétlenül az jutott be, aki tudott. Voltak megrázó élményeim emiatt.” (I. 7.) Nem egy esetben a szakmai érvényesülés korlátozását vagy az állástalanságot is erre vezetik vissza.

Ezekkel a negatív emlékekkel szemben, vagy talán kárpótlásul értük, a magánélet emlékei sokkal kellemesebbek, melegebbek, színesebbek („óriási közösség volt, körülbelül negyvenes létszámú társaság, akik összejártunk rendszeresen, teljes egyetértés volt” [I. 2.]). Megjelennek az egyetemista évek emlékei (amikor még romantikus élménynek számított a magyarországi barátokat elszállásolni) s a rendszer elleni tiltakozásként értelmezett apró, inkább gesztusértékű megnyilvánulások („nem voltak ezek nagy dolgok, de amikor arra kértek a budapesti diákok, akkor fehér ingben mentünk ki a főtérre, nem felvonulva, de fehéringesen mindenki” [I. 3.]). A kapcsolatok, barátságok sokkal melegebbek voltak, egy otthoniasabb, családiasabb légkör uralkodott, s visszatekintve még inkább úgy érződik: „erős volt az összetartás”, a nemzeti kohézió. A magyarság megélése a „lefojtott körülmények” között még intenzívebb volt. S van, aki a kilátástalanság mellett e körülmények pozitív hatását is megemlíti: „Romániában kisebbséginek lenni kilátástalan volt, de ugyanakkor ösztönző: az emberek az elnyomás hatására szellemileg aktívabbak voltak.” (I. 11.)

A „vonzó” tényezők szerepe jóval kisebb a ‘89 előtti kivándorlások motiválásában. Az anyagi jólét vonzását a legtöbb esetben hangsúlyozottan elutasítva, a legtöbben a „magyarság szabad megélésének” a vágyát, azaz a *nemzeti identitás szabad kinyilvánításának igényét* fogalmazták meg: „...ha magyarnak születtünk, akkor lehessünk szabad magyarok gondolatban, kimondott szóban...” (I. 1.). Ugyanakkor az egyetemes *szabadság utáni vágy* is megjelenik: „amikor arra szántuk magunkat, hogy eljövünk, akkor egy szabad világot igényeltünk.” (I. 1.)

A „vonzó” tényezők indirekt megközelítése érdekében a kivándorlók *Magyarországról előzetesen kialakított képét* is vizsgáltam. Ez, amint az interjúk során kirajzolódott, valamennyi esetben pozitív kép volt: „alapvetően egy vonzó kép, az anyaország képe” (I. 9.), sőt olykor a szabadságnak s a bőségnek a jelképe („Magyarországra úgy néztek akkor, mint egy kis Kánaánra” [I. 3.]). Ennek a képnek a kialakulásában a látogatások során tapasztalt, az erdélyi magyarok iránt megnyilvánuló rokonszenvnek is szerepe volt. Magyarországot az otthoninál sokkal magasabb életszínvonal, „szókimondó sajtó”, „gazdag és erős könyvkiadás”, „egyre inkább virágzófejlődő falu” (I. 18.) jellemezte az áttelepedni vágyók szemében. Ugyanakkor egyfajta felszabadultságérzetet is sugallt: „egyfajta félkapitalista világ, ahol a szabadság már bizonyosfajta nyugalmat és kötetlenséget is jelent a munkához” (I. 1.). Ez a kezdeti kép azonban a legtöbb esetben valamelyest változott az áttelepedés után, sőt az is előfordult, hogy teljesen „átrajzolódott”, s visszatekintve „hét év ittlét után egy idealisztikus, rózsaszín álomképnek tűnik” (I. 6.).

A '89 után áttelepülteknél némiképp módosul a motivációs háttér. A „taszító” tényezők között már nem szerepelnek politikai okok, a rendszer elviselhetetlensége, az állandó félelem. Viszont ugyanúgy megjelenik a *szakmai érvényesülés lehetőségének hiánya* („A férjem nagyon jó szakember, s azonkívül bizonyítani is akart [...] s akadályoztatva volt ebben, mert nála idősebb kollégái nem nagyon akarták engedni őt, hogy bármi újat is csináljon” [I. 8.]), valamint az elismertség hiánya („úgy éreztem, hogy legalább ötször annyit kell dolgoznom, hogy azt az elismerést kapjam, mint más” [I. 8.]), mindkettő *etnikai megkülönböztetéssel* indokolva.

Ebben az időszakban a motivációk közt már nyíltabban megjelenik a *gazdasági helyzet kilátástalansága* is „taszító” tényezőként. Míg '89 előtt az egyéb hátrányok és nehézségek mellett eltörpült az anyagi feltételek szerepe, a fordulat után a nagyobb lehetőségek, ugyanakkor ezek nehezebb elérhetősége miatt jobban hangsúlyozódott a fontossága. A labilis gazdasági viszonyok főleg a még rendezetlen anyagi körülmények közt élő, az otthonteremtés elején álló fiatalokat készítették arra, hogy jobb feltételek mellett alapozzák meg jövőjüket. Az ő esetükben az elszakadás is könnyebb volt: nem kellett felszámolni az otthont, feladni a már megteremtett egzisztenciát. Náluk a mozgásigény is erősebben jelentkezett („az ember amíg fiatal, addig kell jönni-menni, mert menés közben másképp látszanak a dolgok” [I. 4.]), olyannyira, hogy olykor nem is a célország, nem is az otthonról való távozás volt a lényeges, hanem maga a „menés”, amely mintegy „mozgással kívánta biztosítani a stabilitást” (I. 4.).

A mindennapi nehézségekkel, *anyagi gondokkal, munkahelyi problémákkal* való állandó szembesülés, a *bizonytalan jövő*, s azok az általános feltételek, amelyek meghatározták az egyén, illetve a család életét, a kivándorlási szándék megérlelődését segítették elő. Mindez még nagyobb hangsúlyt kapott akkor, ha a *gyerek jövője miatti aggodalom* is hozzáadódott („... az utolsó csepp az a szörnyű iskolarendszer volt, az a színvonal, ami a szórványban volt” [I. 8./].

A '89 után távozóknál nem egy esetben az is megfigyelhető, hogy a „taszító” okok visszanyúlnak a '80-as évek „idegőrlő” társadalmi-politikai körülményeihez. Az akkor kapott „sokféle pofon, rúgás” miatti menekülési vágy már régóta ott lappangott az egyénben, s amikor nem sokkal a fordulat után egyértelművé vált, hogy igazi változás nem következett be, akkor a hiábavalóság, csalódottság, reménytelenség érzése egyre inkább a kivándorlás felé sodorta: „...elégé el voltam keseredve, mert ugye a marosvásárhelyi események után voltunk, a bányászjárások után (...), s úgy éreztem: micsoda hülye illúzió volt azt hinni, hogy megszűnik a diktatúra, s megváltoznak a körülmények. Ez egy örült csalódás volt, erre rájönni, hogy az én életem erre ráment és rámegy, s itt nem lesz semmi.” (I. 10.)

Kiderült, hogy a makrotársadalmi változások nincsenek összhangban az egyéni tudatváltozásaival, az emberek felfogásában, viselkedésében nem következhet be egyik napról a másikra változás. („Döbbenet volt, amikor '90-'91-ben annak a negyven évnek a hatását éreztük, hogy mennyire el lehetett hülyíteni az embereket, mennyire nem tudnak normálisan gondolkodni.” [I. 8.]) S a tapasztalat az, hogy felülről a hatalomnak nem volt érdeke ezen változtatni. Különböző nacionalista lapok láttak napvilágot, s az emberek „teljesen manipulálhatók voltak”: „elhitték, amit az újság írt, s én hiába voltam a kolléganőjük, és teljesen normális viszonyban voltam velük, nekem állandóan azt kellett bizonyítani, hogy én tényleg semmi rosszat nem akarok.” (I. 8.)

Míg a '89 előtt távozotknál általános reménytelenségérzés, a változásban való kételkedés volt tapasztalható, addig azoknál, akik '89 után hagyták el az országot, legtöbb esetben megtalálható a kezdeti bizakodás után jelentkező *csalódottság*: „elítéltük azokat, akik kijöttek, mert mi bízunk, hogy rövidesen csak történni fog valami. Aztán telt az idő, és láttuk, hogy semmi mozdulás...” (I. 8.). A csalódottságot a *korruptió elharapódzása* is fokozta: „...ami rosszul esett, hogy előtérbe került az a felfogás, hogy az ügyeskedők érvényesültek bármilyen téren: akinek ismeretsége volt, aki jobban tudott csúsztatni...” (I. 8.).

A felgyorsuló élettémpó az emberi kapcsolatokra is hatással volt: kezdtek elveszíteni a '89 előtti összetartó, családi jellegüket („Amíg mindenki az elnyomott erdélyi magyar volt, és mindenki egyformán szegény, addig lehetett jobban összetartani, s addig lehetett azt mondani, hogy az erdélyiek összetartóbbak” [I. 3.]). Másfelől a „változást” követően jelentkező (többnyire jogos) igények kielégítésének jelei sem voltak észlelhetők, ami szintén kifosztottságérzetet okozott. („A mai napig nincs Kolozsváron egy olyan könyvtár, ahol a mai magyar irodalmi lapok gyűjteménye meglenne. [...] Nemzetmentés van, de hogy a nemzetiségnek legyen egy megbízható adattára, elérhető folyóiratai, az még mindig nincs.” [I. 10.]

A '89 utáni „vonzó” tényezők között elsősorban az életfeltételek javításának nagyobb lehetősége szerepelt („Annyit láttam, hogy az itteni emberek sokkal felszabadultabbak. [...] Tudtam, hogy itt az ellátás, az nem gond.” [I. 8.]), valamint egy reményteljesebb élet csábítása. A *Magyarországról előzetesen kialakult kép* - az időközben ott bekövetkezett változásoknak köszönhetően - már nem volt annyira egyértelműen pozitív, mint a '89 előtt kivándorolni készülők esetében, de még mindig több előnyt sejtetett. („Nem láttam nagyon vonzónak, de az nyilvánvaló volt, hogy általában gazdaságilag jobb irányba haladnak itt a dolgok” [I. 4.]

Amint látható, a motivációk széles skálája bontakozik ki az elemzett esetek alapján, sőt olykor az okok bonyolult szövevényét lehet felfedezni, ezek viszont mindenkinél egyéni módon épülnek egymásba. A legtöbb esetben nehéz lenne meghatározni, hogy pontosan melyik is volt a legnyomósabb ok, amely talán önmagában is elegendő lett volna a távozáshoz. A külső szemlélő számára a kivándorlás nemegyszer egy jobb élet választásának a szinonimája, holott belülről kockázattal, bizonytalansággal, küzdelmekkel és kétségekkel járó folyamat. S ezt csak az érzi át igazán, aki maga is átélte: „Az otthoniaknak ez úgy tűnik, hogy egy díszmenet, és valaki megszökik egy nehéz életből egy könnyűbe (...), hát ez egy halálos tévedés. Ehhez borzasztó sok erő és bátorság kell, és senki nem tudja, hogy átér-e a másik partra, hogy megússza-e alkoholizmus, öngyilkosság, depresszió vagy egyszerűen hihetetlen betegségek nélkül, vagy hogy elvergődik-e, és miből fog megélni. Semmi sem kész és adott.” (I. 10.)

A döntés legitimszálása

Az embereknek természetes igényük van arra, hogy igazolják cselekvéseiket, vélekedéseiket, érzéseiket. Festinger kognitívdiszonzancia-elmélete szerint feszültség lép fel, valahányszor az egyénnek két egymással pszichológiailag összeegyeztethetetlen tudattartalma van. Ilyenkor az emberek arra törekednek, hogy csökkentsék a diszonzanciát, és racionalizálják-magyarazzák cselekvéseiket. E diszonzanciacsökkentő viselkedés E. Aronson szerint az én (ego) védelmét: a pozitív önkép fenntartását szolgálja (Aronson, 1995).

A kivándorlás esetében már a döntéshozatal során egymásnak ellentmondó gondolatok, vágyak, késztetések jelentkeznek a választás előtt álló emberben. Egyfelől a távozást „sürgeti” helyzetének szubjektív kilátástalansága, elviselhetetlensége, a „lépni kell” belső imperatívusza. Másfelől maradásra ösztönzi a kapcsolatok felszámolásának, a „múlt” elhagyásának belső konfliktusokkal járó tudata, az esetenként jelentkező elkötelezettség és a maradék iránti felelősségérzet. Csapdahelyzet ez, amelyben bármelyik alternatíva mellett dönt az egyén, a másik mellett szóló érvek feladása diszonzanciát okoz. Ennek feloldására jelentkezik az önigazolás, a döntés legitimizálásának kényszere.

„Az önigazolás a kivándorlás esetében⁸ olyan folyamatként bontakozik ki, amelyben megfigyelhető az előző valóságkép többé-kevésbé fokozatos elrajzolása abba az irányba, hogy végül szűkebb vagy tágabb körben legitimálni lehessen általa a bekövetkező vagy már bekövetkezett eseményt” (Cs. Gyimesi, 1993).

Az általam vizsgált eseteknél megfigyelhetd volt, hogy másképp jelentkezik az öngazolás a '89 előtt, illetve az az után távozottaknál. Azok közül, akik a '80-as években hagyták el az országot, sokan úgy emlékeznek vissza erre a lépésre, mint akkori helyzetük megoldásának egyedüli alternatívájára. Erre utalnak az ilyenszerű kijelentések: „akkor az egyetlen megoldás az volt, hogy elindulj”; „egy ösvény volt, ami abból kivezetett”; „...a kitelepülés egy szelep volt”; „az ottmaradás felőrlődéshez vezetett volna” stb. Hogy akkori helyzetüket mennyire elviselhetetlennek látják még most is, évek távlatából, jól érzékeltetik az 52 éves képzőművész szavai: „A világ minden kincséért nem maradtam volna ott. Akkor már egy olyan lelki zsákutcába kerültem, hogy semmi kiutat nem láttam...”; vagy az író szavai: „Akkor megőrültem, behaltam volna, ha maradok.” (I. 6.)

Bár kevésbé szélsőséges formában, mint annak idején Makkainál, a „nem lehet” a '80-as évek végén is felbukkan: „... nem lehetett elviselni azt a hazugságot, azt a patkányéletet, amit éltünk, a hallgatást, a félelmet” (I. 10.). Az áttelepedést alátámasztó „nem lehet” kapcsán Bárdi Nándor néhány veszélyforrásra is figyelmeztet, többek közt: „az Erdélyből eljövétel feldolgozatlanságának túlkompenzálása (...) sokaknál úgy jelentkezik, hogy a létező elég szomorú képet még tragikusabbra festik, magyarázva kitelepedésük jogosságát” (Bárdi, 1992). Ugyanakkor egyik interjúalany véleménye szerint: „senki nem jön el, ha nem úgy érzi, hogy ott már nem bírja” (I. 10.).

Az „elkerülhetetlen” döntés legitimizálására, a „nem lehet” szubjektív megélésén túl, felbukkan a nemzeti érdekre való hivatkozás is: „Nem volt más választásom. Írni akartam - a romániai magyarságról, a romániai magyarságért és a romániai magyarságnak. Ezt akkor - úgy láttam - sokkal inkább tehettem meg Magyarországon” (I. 18.); vagy: „...itt többet tehettem az erdélyi magyarságért, mint otthon” (I. 9.), „Akkor azt éreztem, hogy ha átjövök is, nagyon sokat fogok segíteni az otthon maradtakon.” (I. 11.)

A valamikori döntés legitimizálását hivatott alátámasztani az az általános vélemény, hogy ugyanabban a helyzetben jelenleg is ugyanúgy döntenének, „mert akkor ez volt a helyes döntés”. S ehhez többnyire hozzáfűzik, hogy a jelenlegi helyzetben, vagy legalábbis '89 után semmiképp sem emigráltak volna. („Én ma úgy érzem, hogy Erdélyből kijönni lehetetlen lenne, fel nem merülne ma a gondolat...” [I. 1.]). S olyan áttelepült is akadt, aki saját bevallása szerint a változások után sajnálta valamikori döntését: „A '89-es fordulat után egyértelműen az volt az érzésünk, hogy milyen kár, hogy eljöttünk.” (I. 1.) Ennek ellenére a visszatérés gondolata komolyan már nem merült fel, s az indoklás erre: „az már hazardjáték lenne (...) visszaélni az elfogadottsággal, a felvállalt munkával, ezt lehetetlennek tartom.” (I. 1.) De az esetenkénti sajnálkozás mellett is egyértelműen megfogalmazódott, hogy hasonló helyzetben ugyanezt az utat választanák Ez az álláspont érthető is, hiszen az elhagyotthoz való ragaszkodás pszichológiailag is lehetetlen (Csepeli, 1993). Ezért olykor kedvezőtlenebb körülmények közé kerülve, szakmai „visszaesés” ellenére is helyesnek látják döntésüket.

Azon áttelepültek esetében, akiknek a szorosán vett magánélete alakult úgy, hogy kénytelenek voltak másik országba költözni, az öngazolási kényszer nem figyelhető meg. Aki házasság miatt telepedett ki, tulajdonképpen nem érzi magát kivándorlónak, döntését ugyanolyan természetesnek tartja, mintha az országhatáron belül költözött volna másik városba, s a legitimizálást maga a házasság ténye jelenti (még akkor is, ha ez időközben felbomlott). Akinek kivándorlása nem saját döntésén alapszik, hanem valaki más (például a házastárs) döntésének passzív elfogadója, annak könnyebb szembesülni a ténnyel, és beismerni, hogy jelenlegi tapasztalataival nem valószínű, hogy vállalná az áttelepedést. Mivel a döntés felelőssége nem őt terheli, ennek legitimizálását sem érzi feltétlenül szükségesnek.

A '89 után kitelepültek esetében az öngazolás más formáit lehet felfedezni. Itt nem jelenik meg az „egyetlen megoldás”-ra való hivatkozás, hiszen a kivándorlás nem feltétlenül menekülés az elviselhetetlenből, hanem lehetőség: szakmai kibontakozásra, továbbfejlődésre, gazdasági fellendülésre stb.

A választás indoklásának két jellegzetes esete különíthető el. Azok a középkorúak, akik a '80-as évek nehézségeit Romániában vészelték át talán felelősségtudatból, talán dacból („...a hatóságok nagyon szerették volna, ha a magamfajta értelmiségiek mind egy szálig elhagyják az országot. Akkor már az is benne volt az emberben, hogy ezeknek nem megyek el, azért se” [I. 10.] -), '89 után úgy érezték: „a nagy vész elmúlt”, kitartásból már bizonyítottak, senki nem kérheti számon, ha végre magánemberként akarnak élni, egyéni érdekeiket helyezve előtérbe. Az, hogy nem akkor jöttek el, amikor a legnehezebb volt a kisebbségi lét vállalása, öngazolásként szolgál, lelkiismeretük megnyugtatóására.

A másik eset a huszonéves korosztályra jellemző: ők radikálisabban fordítanak hátat a kisebbségi létnek, mint az idősebbek; a képességek, ismeretek jobb értékesítése elsőrendű szempont döntésükben, s egyben legitimizáló tényező is. Ugyanakkor „mozgásra” való igényük is jóval nagyobb, amire azonban szintén lehet ideológiát gyártani: „ahhoz, hogy az ember megértse, mi az, hogy közösségi érdek, mi az, hogy nemzeti érdek, mi az, hogy erdélyi, ahhoz el kell mozdulni, nem lehet látni helyből.” (I. 4.)

A romániai magyarság szempontjából - főként annak jövőjét illetően - a kivándorlók szinte egyöntetűen veszteségnek ítélik eljövételüket, s tudatában vannak, hogy „Erdélyre nézve ez egy megszegényedés”, és az otthon maradóknak nehezebb lett ezáltal. Kivételt képez az - az otthoni munkanélküliség miatti feleslegességérzetből fakadó - vélemény, amelyből kihallik a sértett önérzet, a közösségre való neheztelés: „... nem lehettem olyan nagy veszteség. Sem én, sem senki. (...) Mindenki a saját életét éli, én sem kértem számon a közösségtől azt, hogy mit mulasztott velem szemben.” (I. 2.) A fiatalabb korcsoportoz tartozó áttelepültek szintén hajlamosabbak arra, hogy jelentéktelennek tüntessék fel kivándorlásuk hatását a hátrahagyottakra: „...azt végképp nem érzem, hogy az értelmiség kezében lenne letéve az, hogy mi történik a közösséggel” (I. 13.).

A veszteségokozás tudata s a vele párosuló felelősségérzet azonban a legtöbb esetben morális konfliktust eredményez: „még mindig van bennem lelkiismeret-furdalás, ha elég mélyen beleásunk. Szóval én tudom, hogy ott lenne a helyünk. ..” (I. 7.) Ennek feldolgozását próbálták segíteni az előbbieken ismertetett öngazolási erőfeszítések, másrészt megjelenik egy bizonyos „kompenzálásra” való törekvés, visszaható segítő szándék: „...akik eljöttek, azoknak a magyarságtudata annyira erős, hogy építő visszahatása van Erdélyre”(?) ; „...hogyan egy ilyen hídszerep juthatott nekünk életosztályrészül, ez nekem nagy örömöm” (I. 1.). Egy másik, az áttelepedők szerepét szintén idealizáló vélemény: „...minden átjövő a maga közegében alakítja a magyarországiak tudatát, mert nagyon ráfér. Én azt hiszem, hogy a puszta létükkel rengeteget segítenek, és hasznosak az erdélyi magyarok itt.” (I. 9.) Ebből az anyaországiak közömbösségének bírálata is kicseng. A veszteségtudat csökkentését szolgálják továbbá az „egy nemzet”-re való hivatkozások is.

Arra a kérdésre tehát, hogy a kivándorlás esetében a döntéshozatalban mit kell szem előtt tartani, két szinten fogalmazható meg a válasz: az egyén szintjén és az egész romániai magyarság szintjén. A válaszokból kicseng a nemzeti és a személyes érdek ellentmondásának tudatából fakadó belső konfliktus. Egyértelművé válik, hogy erre nem lehet egyoldalúan válaszolni, mert „a kivándorlást lényegében személyi motivációk serkentik, de a nemzeti érdekről megfelelkezni azért nem lehet”. Megfogalmazódik, hogy „egy értelmiséginek bizonyos felelőssége van a közössége iránt, de mindenki az ő személyes boldogulásából indul ki” (I. 9.), azaz végül is mindig az egyéni érdek a döntő. Az ambivalencia, amely a „mit kell tenni” tudatából és az ennek ellentmondó cselekvésből fakad, nagy belső feszültség okozója, amelyet az öngazolás próbál tompítani: „Én nem cselekedtem úgy, de szerintem a nemzeti érdekeket kell először figyelembe venni. Elvileg ez a véleményem, de én nem cselekedtem így, ellentmondok saját magamnak, de valahogy így gondolom... De most más beszélni erről, mint akkor, mert akkor mindenki menekült. Akkor úgy lefeketedett bennem minden. Más most a helyzet, és más volt akkor, akkor minden élesben ment.” (I. 6.)

A végkövetkeztetés gyakran az, hogy nem vezet sehová, legfeljebb belső konfliktusokhoz, lelki válsághoz, ha az ember az egyéni szabadságát szembeállítja a kollektív felelősségérzettel. Az, hogy ki mit tart szem előtt, egyénenként változik, az illető értékrendje szerint, s ennek eldöntését mindenkinek „saját belátására” kell bízni. Senkinek sincs joga másnak megszabni, hogy mit tegyen, mert „csak magamnak mondhatom, hogy itt vagy másutt akarok élni, a másik ember életével nem rendelkezem, és azt gondolom, hogy egy közösség sem rendelkezik az egyén életével” (I. 10.). Tehát a kérdésre nincs egyértelmű válasz, „nincs recept”: „ez eseti dolog, s ha általánosítok, akkor demagógia” (I. 3.). A megoldást a következő interjúrészlet sugallja: „konkrét helyzetben, a konkrét személyt s az ő konkrét habitusát nézve kell megítélni, s elsősorban az ő dolga dönteni” (I. 3.), s ami a legfontosabb, hogy „magával legyen elsősorban kibékülve” (I. 3.).

Következtetések

A feltárt élmények, viszonyulások, vélemények és értelmezések egy szűk értelmiségi csoport jellemzői. Nem próbálok belőlük általános érvényű következtetéseket levonni, hanem inkább a jelenség háttérében húzódó motivációk, öngazolási erőfeszítések, stratégiák stb. sokféleségére szerettem volna rámutatni. Néhány evidencia viszont ezek alapján is megfogalmazódott. A migrációs folyamatok lényege nem ragadható meg csupán számszerűsíthető kategóriákban. Egyéni sorsok húzódnak minden kivándorlás háttérében, s az egész folyamat mögött ebből fakadó tényezők bonyolult összhatása áll.

Ennek ellenére körvonalazódtak olyan általános érvényű társadalmi-történelmi hatások, amelyek rányomták bélyegüket valamennyi elemzett életútra. Az erdélyi magyarság közösen átélt megpróbáltatásai megtalálhatók valamennyi távozás háttérében, s ehhez adódtak az egyéni sorsok nehézségei, kilátástalanságai, a kivándorlásra készítő személyes okok.

A döntési folyamat, illetve az öngazolási mechanizmus végigkövetéséből körvonalazódik az „itt maradási” hirdető, vállalási-küldetési szerepre hivatkozó ideológiák hatástalansága (vagy esetleg a távozási szándék elvetése helyett: büntudatot ébresztő hatásuk). Végül soron megállapítható, hogy az ideológiák helyett a családi köteleknek, a mikrokörnyezetnek, a szülőföldhöz való kötődésnek van otthon maradási sugalló szerepük, de amikor ezek a kötődések felszakadoznak (a barátok távozásával, a szülőföldön tapasztalt idegenségérzettel), vagy a taszító tényezők hatása annyira erős, hogy elviselhetetlenné teszi a maradási, akkor a moralizálás már végképp hatástalan, és győz a személyes sors jobbá tételének vágya.

JEGYZETEK

1 A mintavételi keret hiánya miatt (sajnos vizsgált populációról pontos és kimerítő nyilvántartás nem áll rendelkezésemre) az interjúk *hólabda-mintavétel* alapján készültek.

2 Konrád és Szelényi az értelmiségnek kultúraalkotó és továbbadó szerepet tulajdonít (Konrád, Szelényi, 1989). Csepeli György szerint az értelmiség küldetése a cselekvést Lehetővé tevő értékek és programok megfogalmazása (Csepeli, 1993).

3 Kapitány Ágnes-Kapitány Gábor: *Kultúrák találkozása - kultúraváltás*, 1996 (hely nélkül).

4 Uo.

5 Bár az is megkérdőjelezhető, hogy az anyaországba áttelepedett „kisebbségi magyar” képes-e ott annyira beilleszkedni, gyökeret eresztetni, hogy ne érezze továbbra is kisebbségi voltát.

6 Valószínűleg ennek tudható be, hogy egy '96 szeptemberében végzett közvéleménykutatás során az erdélyi magyarságnak legtöbb gondot okozó tíz probléma megnevezésekor a „magyarok kivándorlása” a harmadik helyre került, ami arra utal, hogy a kivándorlás tényét igen negatívan ítélik meg az emberek (XXI. Század Alapítvány, 1996. október).

7 Kántor Zoltán: *Jövőképzelés és kivándorlás* (kézirat, 1997).

8 A szerző Makkai Sándor kivándorlására utal, de megállapítása érvényes szinte valamennyi kivándorlásra.

IRODALOM

- Bárdi Nándor: Mi van az erdélyi hátizsákban? *Valóság*, 1992/2.
Cseke Péter: *Lehet - nem lehet*. Mentor, hely nélkül 1995.
Cs. Gyimesi Éva: *Honvág a hazában*. Pesti Szalon 1993, Budapest.
Mikó Imre: *Huszonkét év*. Budapest 1941.
Niedermüller Péter: Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia*, 1988/3-4.
Rosenthal, Gabriele: Élettörténet - rekonstrukció. Hely nélkül 1991.
Csepeli György: *A meghatározatlan állat*. Budapest 1993.

IRÉN GÖDRI

Ideological Aspects and the Major Reasons of the Migration of Hungarian Intellectuals from Romania

This article highlights the major reasons which lie behind the emigration of Romania's Hungarian intellectuals pointing to some ideological aspects of this phenomenon. Each case of migration is interpreted as a highly individual story through structured interviews as a research methodology. The twenty interviews which form the basis of this inquiry, were conducted with members of the Hungarian intelligentsia in Romania who settled down in Hungary in the period between 1992-1994. Besides mapping out the major reasons of migration, the author presents the social and microsocial context in which the decisions for quitting Romania were taken and also explains the process of rationalization subsequent to these decisions. As a result of this inquiry, it is argued that the shared, common reasons for migration including a general feel of desperation, were always complemented by individual and personal causes. The analysis of the decision-making process of Romania's twenty Hungarian intellectuals shows that this was, in fact, influenced by a powerful attachment to the homeland and concrete human ties rather than some commonly held beliefs regarding moral commitments and roles of mission with their central value focused on the future of the minority community.